

TRƯỜNG ĐẠI HỌC CÔNG NGHIỆP HÀ NỘI

GIÁO TRÌNH
VẬT LIỆU HỌC

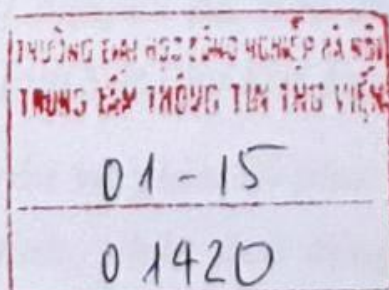
NHÀ XUẤT BẢN THỐNG KÊ

TRƯỜNG ĐẠI HỌC CÔNG NGHIỆP HÀ NỘI

Đỗ Ngọc Tú (Chủ biên)
Nguyễn Anh Tú - Nguyễn Văn Thành

GIÁO TRÌNH VẬT LIỆU HỌC

NHÀ XUẤT BẢN THỐNG KÊ - 2020

LỜI NÓI ĐẦU

Trong sản xuất, nguyên vật liệu là đầu vào của quá trình công nghệ, qua gia công và xử lý, hình dạng và tính chất của chúng được thay đổi để tạo nên những vật phẩm có ích cho con người.

Ngày nay, do yêu cầu sử dụng, vật liệu dùng trong các ngành kỹ thuật đòi hỏi sự đa dạng về tính năng và phạm vi sử dụng.

Để giúp cho người học có cách nhìn tổng quát về các đối tượng vật liệu, từ đó có thể lựa chọn được loại vật liệu phù hợp cho quá trình thiết kế chế tạo, Tập thể cán bộ giảng viên Khoa Cơ khí, Trường Đại học Công nghiệp Hà Nội biên soạn cuốn giáo trình "**Vật liệu học**" nhằm phục vụ cho mục tiêu đào tạo các ngành rộng của Trường. Nội dung giáo trình gồm bảy chương:

Chương 1. Sự liên kết và sắp xếp nguyên tử trong vật liệu: Khảo sát cấu tạo và các dạng liên kết nguyên tử; đặc điểm cấu trúc và quy luật sắp xếp nguyên tử trong các loại vật liệu kim loại, ceramic và polyme.

Chương 2. Dung dịch rắn và giản đồ pha: Khảo sát các dạng giản đồ pha hệ hai cấu tử điển hình; phân tích động học và nhiệt động học hình thành pha khi nung nóng hoặc làm nguội kim loại và hợp kim; đánh giá đặc điểm cấu trúc và tính chất các pha hình thành phụ thuộc vào thành phần và nhiệt độ trong các giản đồ pha.

Chương 3. Biến dạng, cơ tính và nhiệt luyện: Những biến đổi cơ - lý của kim loại khi biến dạng dẻo; đặc trưng biến đổi cấu trúc và tính chất khi nhiệt luyện vật liệu kim loại.

Chương 4. Vật liệu kim loại: Khảo sát tính chất và khả năng ứng dụng của các nhóm vật liệu kim loại; cách phân tích và lựa chọn mác vật liệu phù hợp với quá trình gia công chế tạo và sử dụng vật liệu.

Chương 5. Vật liệu polyme: Giới thiệu phương pháp tổng hợp, đặc điểm tính chất của các loại vật liệu như chất dẻo, cao su, sơn, keo, ...

Chương 6. Vật liệu ceramic: Khảo sát đặc điểm cấu trúc và tính chất của các nhóm vật liệu gốm kỹ thuật, vật liệu chịu lửa, thủy tinh và bê tông, ...

Chương 7. Vật liệu composit: Trình bày khái niệm, đặc điểm tương tác giữa nền và cốt trong các loại vật liệu composit; khảo sát các loại composit cốt sợi, cốt hạt và composit cấu trúc.

Trong quá trình biên soạn, tập thể tác giả cố gắng vận dụng những hiểu biết và kinh nghiệm thực tiễn trong quá trình giảng dạy, gia công chế tạo và sử dụng vật liệu, kết hợp tham khảo nhiều cuốn giáo trình về vật liệu học ở các trường đại học trong và ngoài nước trong những năm gần đây.

Tập thể tác giả xin chân thành cảm ơn Ban Giám hiệu Trường Đại học Công nghiệp Hà Nội, Khoa Cơ khí cũng như các đồng nghiệp đã hỗ trợ nhiều mặt để xuất bản cuốn sách này.

Nhằm ngày càng hoàn thiện chương trình giảng dạy cũng như nội dung cụ thể của học phần, chúng tôi mong nhận được nhiều ý kiến đóng góp của độc giả, xin gửi theo địa chỉ: Khoa Cơ khí, Trường Đại học Công nghiệp Hà Nội.

TẬP THỂ TÁC GIẢ

MỤC LỤC

Lời nói đầu	3
Chương 1. SỰ LIÊN KẾT VÀ SẮP XẾP NGUYÊN TỬ (ION) TRONG VẬT LIỆU	11
1.1. Cấu tạo và sự liên kết nguyên tử	11
1.1.1. Cấu tạo nguyên tử	11
1.1.2. Các dạng liên kết nguyên tử chính	14
1.1.3. Trật tự sắp xếp nguyên tử (phân tử hoặc ion) trong các dạng vật chất	17
1.2. Cấu trúc của kim loại và ceramic	20
1.2.1. Ô cơ sở và hệ tinh thể	20
1.2.2. Phương và mặt tinh thể	24
1.2.3. Cấu trúc tinh thể điển hình của kim loại	34
1.2.4. Cấu trúc của ceramic	39
1.2.5. Cacbon và một số dạng thù hình của cacbon	45
1.3. Cấu trúc của polyme	48
1.4. Vật rắn tinh thể	50
1.4.1. Đơn tinh thể	50
1.4.2. Đa tinh thể	51
1.5. Sai lệch mạng tinh thể	53
1.5.1. Sai lệch điểm	53
1.5.2. Sai lệch đường (Lệch)	54
1.5.3. Sai lệch mặt	56
1.5.4. Sai lệch khối	62
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG 1	62

Chương 2. DUNG DỊCH RẮN VÀ GIẢN ĐỒ PHA	65
2.1. Các khái niệm cơ bản	65
2.2. Dung dịch rắn	67
2.2.1. Khái niệm về dung dịch rắn	67
2.2.2. Các loại dung dịch rắn	67
2.2.3. Đặc tính của dung dịch rắn	69
2.3. Giản đồ pha (giản đồ trạng thái)	69
2.3.1. Khái niệm và công dụng	69
2.3.2. Các dạng giản đồ pha	72
2.3.3. Hệ hợp kim sắt - cacbon	79
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG 2	90
Chương 3. BIẾN DẠNG, CƠ TÍNH VÀ NHIỆT LUYỆN	93
3.1. Cơ tính	93
3.1.1. Độ bền	93
3.1.2. Độ cứng	95
3.1.3. Độ dẻo	97
3.1.4. Độ dai va đập	98
3.2. Biến dạng và cơ tính	100
3.2.1. Các giai đoạn biến dạng	100
3.2.2. Biến dạng đàn hồi	103
3.2.3. Biến dạng dẻo	105
3.2.4. Phương pháp nâng cao cơ tính tổng hợp	115
3.3. Nhiệt luyện thép	122
3.3.1. Khái niệm về nhiệt luyện	122
3.3.2. Các thông số đặc trưng cho quá trình nhiệt luyện	123
3.3.3. Các dạng nhiệt luyện vật liệu kim loại	124
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG 3	136

Chương 4. VẬT LIỆU KIM LOẠI	139
4.1. Thép cacbon	139
4.1.1. Khái niệm và thành phần hoá học	139
4.1.2. Đặc điểm của thép cacbon	140
4.1.3. Phân loại thép cacbon	141
4.1.4. Ký hiệu thép cacbon	144
4.1.5. Ảnh hưởng của các nguyên tố đến tổ chức và tính chất của thép	145
4.2. Thép hợp kim	149
4.2.1. Khái niệm và thành phần hóa học	149
4.2.2. Đặc điểm của thép hợp kim	149
4.2.3. Phân loại thép hợp kim	150
4.2.4. Ký hiệu thép hợp kim	153
4.2.5. Tác dụng của nguyên tố hợp kim	157
4.2.6. Ảnh hưởng của nguyên tố hợp kim đến quá trình nhiệt luyện	164
4.2.7. Các dạng khuyết tật của thép hợp kim	169
4.3. Phân tích và sử dụng thép trong kỹ thuật	171
4.3.1. Thép thông dụng	171
4.3.2. Thép kết cấu	179
4.3.3. Thép dụng cụ	191
4.3.4. Thép và hợp kim đặc biệt	203
4.4. Gang	212
4.4.1. Đặc điểm chung của gang	212
4.4.2. Gang xám	213
4.4.3. Gang cầu	215
4.4.4. Gang trắng	218
4.4.5. Gang dẻo	219

4.5. Nhôm và hợp kim nhôm	221
4.5.1. Những đặc tính chủ yếu của nhôm	221
4.5.2. Phân loại và ký hiệu	222
4.5.3. Nhôm sạch kỹ thuật	225
4.5.4. Hợp kim nhôm biến dạng	225
4.5.5. Hợp kim nhôm đúc	232
4.6. Đồng và hợp kim đồng	234
4.6.1. Phân loại và ký hiệu hợp kim đồng	234
4.6.2. Đồng nguyên chất	236
4.6.3. Latông (đồng thau)	237
4.6.4. Brông (đồng thanh)	240
4.7. Magiê và hợp kim magiê	246
4.7.1. Đặc điểm của magiê và hợp kim magiê	246
4.7.2. Ứng dụng của magiê và hợp kim magiê	247
4.8. Titan và hợp kim titan	248
4.8.1. Titan kỹ thuật	249
4.8.2. Hợp kim titan	250
4.8.3. Ứng dụng của titan và hợp kim titan	251
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG 4	253
Chương 5. VẬT LIỆU POLYME	255
5.1. Khái niệm	255
5.2. Phân loại	256
5.2.1. Theo nguồn gốc hình thành	256
5.2.2. Theo cấu trúc	256
5.2.3. Theo tính chịu nhiệt	257
5.2.4. Theo lĩnh vực ứng dụng	258
5.3. Các phương pháp tổng hợp polyme	258
5.3.1. Phương pháp trùng hợp	258
5.3.2. Trùng ngưng	259

5.4. Ứng dụng và gia công polyme	259
5.4.1. Nguyên liệu ban đầu cho vật liệu polyme	259
5.4.2. Các chất phụ gia	260
5.4.3. Các chất tăng cường	261
5.4.4. Các loại polyme chính	262
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG 5	268

Chương 6. VẬT LIỆU CERAMIC **269**

6.1. Khái niệm	269
6.2. Đặc điểm cấu trúc và tính chất của vật liệu ceramic	269
6.2.1. Liên kết nguyên tử trong vật liệu ceramic	269
6.2.2. Tính chất của vật liệu ceramic	271
6.3. Các loại vật liệu ceramic thông dụng	275
6.3.1. Gốm	275
6.3.2. Vật liệu chịu lửa	277
6.3.3. Thủy tinh và gốm thủy tinh	279
6.3.4. Xi măng và bê tông	282
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG 6	284

Chương 7. VẬT LIỆU COMPOZIT (VẬT LIỆU KẾT HỢP) **285**

7.1. Khái niệm về vật liệu composit	285
7.1.1. Khái niệm	285
7.1.2. Đặc điểm và phân loại	285
7.1.3. Cốt	287
7.1.4. Nền	288
7.1.5. Tương tác giữa nền và cốt	288
7.2. Composit hạt	291
7.2.1. Composit hạt thô	291
7.2.2. Composit hóa bền phân tán (composit hạt mịn)	294

7.3. Compozit cốt sợi	296
7.3.1. Các dạng cốt sợi và vật liệu chế tạo chúng	296
7.3.2. Một số compozit cốt sợi thông dụng	299
7.4. Compozit cấu trúc	302
7.4.1. Compozit cấu trúc dạng lớp	303
7.4.2. Compozit cấu trúc dạng tấm ba lớp	304
CÂU HỎI ÔN TẬP CHƯƠNG 7	305
TÀI LIỆU THAM KHẢO	307